

ЖАННА ЯНКОВСЬКА – ОЛЕГ РАРИЦЬКИЙ – ЛЮДМИЛА МАРЧУК*

Відображення архетипного образу землі у новелах Василя Ткачука (за збіркою „Сині чічки”)

JANKOVSKA, Z. – RARICKIJ, O. – MARČUK, E.: The Depiction of the Archetypal Image of the Earth in Vasyl Tkachuk's Short Stories (from the Book „Blue Tassels”). *Slavica Slovaca*, 55, 2020, No 2, pp. 296-306 (Bratislava).

The name of Vasyl Tkachuk, an Ukrainian short story writer of the first half of the 20th century, was unjustly forgotten during the Soviet period. Therefore, along with other scholars, we attempt to bring him back to the context of our culture. His legacy for his completely short life (28 years) comprises two books of short stories and random publications, mainly in journals and periodicals. However, literary critics noticed them on that time. This paper is an attempt to analyze V. Tkachuk's short stories from his book „Blue Tassels” in order to determine how the author depicts the archetypal image of the earth as the eternally vital value for Hutsuls and for Ukrainian people generally.

V. Tkachuk's short stories, book „Blue Tassels”, the archetypal image of the earth.

Відображення образу землі в українській літературі, як і в слов'янських літературах загалом, не є абсолютно новим явищем, оскільки більшість із цих народів розвивалися і формували свою культуру як аграрії. Тому фольклор, міфологія та й загалом культура слов'янських народів у своїх витоках формувалися, орієнтуючись та спираючись на хліборобський обрядовий цикл, де образ землі був стрижневим. Про архетип і полісемантичну символіку землі у слов'янських культурах йдеться у багатьох наукових енциклопедичних та авторських виданнях, як, наприклад, у Словнику народних стереотипів та символів (Люблін); дещо фрагментарно – у «Слов'янській міфології» А. Гейштора; в енциклопедичному словнику «Українська міфологія» В. Войтовича; у праці О. Афанасьєва «Поэтические воззрения славян на природу»; у статті для енциклопедичного словника «Земля» А. Топоркова; у етнолонгвістичному словнику «Славянские древности» (стаття «Земля», т. 2).¹ Особливо чітко прокоментовано багатозначність символу землі в останньому згаданому виданні, де земля потрактована як рідна сторона, мати, годувальниця, лоно, першопочаток, останнє пристанище і т. д.

В українській писемній спадщині, починаючи з часів Київської Русі, він також наявний, мало того, ще й набирає додаткових значень. Віднайдемо його і в сучасних художніх текстах

* Жанна Янковська, доктор філологічних наук, професор кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія», вул. Семінарська, 2, м. Острог, 35800; Олег Рарицький, доктор філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Івана Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, 32301; Людмила Марчук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Івана Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, 32301, Україна.

¹ Słownik stereotypów i symboli ludowych, t. 1: Kosmos, cz. 2: Ziemia, woda, podziemie. Lublin, 1999; Гейштор, А.: Слов'янська міфологія. Київ, 2015; Войтович, В.: Українська міфологія. Київ, 2005, с. 188-190; Афанасьєв, А.: Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифологическими сказаниями других родственных народов. Т. 1. Москва, 1865, с. 142-151; Топорков, А. Л.: Земля. In: Славянская мифология: энциклопедический словарь. Москва, 1995, с. 192-195; Белова, О. – Виноградова, Л. – Топорков, А.: Земля. In: Славянские древности. Т. 2. Москва, 1999, с. 315-321.

з усім набором закодованих конотацій. Зважаючи на це, можемо говорити про те, що первинно цей образ спускається до архетипної семантики, а в цій архетипній семантиці піднімається до значення символу. Особливо помітно це в українській прозі XIX – XX ст. й зокрема у новелах Василя Ткачука.

Відображення архетипних образів у художніх творах (в тому числі й образу землі) – тема уже достатньо заявлена в українському літературознавстві, хоч активно почала досліджуватися фактично останні 30 років, тобто після проголошення незалежності. Проте й на сьогодні серед науковців існує дві точки зору на аналіз літературного твору: перша – автори дотримуються суто літературознавчої схеми під час аналізу (тема, ідея, композиція, головні та другорядні герої); друга (прихильниками яких є й автори цієї статті) – дослідники вважають, що художній твір, враховуючи попередні критерії, варто аналізувати ще й на перетині різних гуманітарних галузей. Це дає змогу ‘наблизити’ описувані письменником чи поетом події до читача, уявно увійти в час і простір зображуваного, адже література – це художнє відображення дійсності. Тому, характеризуючи твір, важливо не тільки ділити його на окремі критерії-складники, але й «бачити», уявляти цілісно характеристики хронотопу, на фоні якого розвиваються події. Для цього маємо розуміти, яке семантичне навантаження мають у ньому й архетипні образи-символи, що не є продуктом фантазії автора, а існують як данність, як одвічний елемент культури й загалом буття народу.

Мета дослідження – проаналізувати образ землі у новелах В. Ткачука (за збіркою «Сині чічки»).

Відповідно, основними завданнями, які ставимо перед собою, є такі: 1) популяризувати, на жаль, несправедливо забуте, а тому мало на сьогодні відоме ім’я талановитого новеліста першої половини XX ст. В. Ткачука; 2) показати, наскільки важливим поруч з іншими (образи життя, смерті, матері, чічки та ін.) у новелах письменника є образ землі.

Основними методами, задіяними у дослідженні, є інтердисциплінарний та метод архетипів, запропоновани комплексно вперше українським відомим вченим С. Кримським, а також тут певною мірою задіяні компаративні студії, елементи інших загальнонаукових методів.

Джерельною базою та основним об’єктом вивчення є новели В. Ткачука з його збірки „Сині чічки”. Предмет дослідження – образ землі у творах зазначеного письменника. Теоретичним підґрунтям для написання наукової розвідки послужили, по-перше, статті вчених, які ще у першій половині XX ст. звернули увагу на творчість молодого письменника (Роман Горак, Іван Огієнко, Степан Хороб, Ірина Вільде, Христина Федор та ін.), а також тих, хто в сучасний період досліджує та популяризує їх (О. Гоффманн – дочка письменника, Х. Синітович, а також А. Горнятко-Шумилович),² намагаючись повернути призабуте ім’я автора; по-друге, це праці науковців, які аналізують художні твори кризь призму відображених у них архетипних образів (С. Кримський, В. Личковах, М. Нестелеєв, Р. Крохмальний, Я. Гарасим та інші). Не можна оминати увагою також праці французького філософа й культуролога XX ст. Г. Башляра, особливо «Земля и грёзы о покое»,³ в якій автор торкається «поетики землі», говорячи про неї як сакральний простір та «матеріальну сокровенність». Проте, пам’ятаючи й маючи на увазі дослідження шановних

² Horniatko-Szumilowicz, A.: „Skromne obrazki wiejskie” Wasyla Tkaczuka (szkic do portretu pisarza zapomnianego). In: *Studia et Documenta Slavica*, nr. 1, 2017, s. 9-21; Горнятко-Шумилович, А.: Майстерність змалювання жіночих постатей у новелістиці Василя Ткачука. In: Archangielska, A. – Hordy, M. (eds.): *Kobieta w zwierciadle języka i kultury*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017, s. 499-517; Горнятко-Шумилович, А.: Василь Ткачук. Між традицією і новаторством (нарис проблематики). In: *Jakubowska-Krawczyk, K. – Nowacki, A.: Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII–XXI w.* Lublin: Wydawnictwo KUL, 2017, s. 147-163; Горнятко-Шумилович, А.: Буря Василя Ткачука (Про забуту новелу „Загубленого таланту”). In: *Studia Ukrainica Posnaniensia*, zeszyt VI, 2018, s. 197-205; Горнятко-Шумилович, А.: Символ чічки в новелістиці Василя Ткачука. In: *Studia Ukrainica Posnaniensia*, zeszyt VII, 2019, s. 165-173; Горнятко-Шумилович, А.: На терезах долі (Мотиви й образи смерті в новелістиці В. Ткачука). In: *Slavica Wratislaviensia* CLXVIII, 2019, s. 123-135.

³ Башляр, Г.: *Земля и грёзы о покое*. Москва, 2001.

теоретиків та зважаючи на обмежений обсяг зазначеної розвідки, перейдемо відразу до аналізу творів зазначеного у темі письменника, які через певні обставини є малознаними.

Перші твори В. Ткачука побачили світ у буремні 30-ті рр. ХХ ст., коли, з одного боку, радянською владою було заявлено курс на розвиток національних культур (“українізація”), а з іншого – цензура, голодомор та репресії усіяло гальмували самостійний розвиток народів, знищували передову інтелігенцію, яка продукувала ідеї самоцінності й незалежного розвитку націй, оскільки це загрожувало цілісності СРСР як такого.

Батьківщиною В. Ткачука був мальовничий карпатський край, де він народився в 1916 р., у с. Іллінци Снятинського повіту в бідній сільській родині. Батько помер, коли хлопцеві було тільки 5 років. В. Ткачук з юних років брав активну участь в політичному житті села, за що його неодноразово заарештовували. Тут він робив свої фольклорно-етнографічні записи, які досліджував і частково використовував у своїх творах. Десь у 14 років він почав писати, у 17 – активно публікуватися, ніби знав, що доля відміряла йому великий талант, але небагато часу для творчості. В. Ткачук був членом літературної групи „12”. Вже у 24 роки молодого талановитого прозаїка помітили, і він був прийнятий до Спілки письменників України. Проте, коли розпочалася II Світова війна, через бунтарський характер його не стали боронити від призову. У 1941 р. він пішов на фронт, а 1944 р. загинув під час бою у Східній Пруссії, в с. Шлайвен у віці 28 років.

Творча спадщина письменника нараховує всього кілька збірок новел, першою з яких у 1935 р. стала збірка „Сині чічки”. Її автору було всього дев’янадцять, а збірка стала книжкою року. За життя письменника, у 1940 р. виходить ще одна збірка вибраних новел – „Весна” і окремі публікації у відомих тоді в Західній Україні журналах та часописах (“Жіноча доля”, „Народна справа”, „Неділя”, „Дажбог”). У 1973 р. вийшла збірка В. Ткачука „Новели”, а 2013-го стараннями доньки письменника О. Гофманн, яка зараз проживає у Польщі, було перевидано збірку „Сині чічки”, яка й стала об’єктом нашого дослідження.

Ця збірка, вийшовши першим накладом, як зазначалося, ще у 1935 р., була помічена на письменницькому видноколі Західної України та отримала чимало відгуків. Зрозуміло, що були зауваження та поблажливість до молодого автора, але переважали все-таки схвальні відгуки. Х. Синігович у вступній статті до другого видання „Синіх чічок” наводить окремі відгуки. Зокрема, І. Огієнко так відгукнувся про збірку В. Ткачука: „Хто прагне правдивої, вибагливої поезії, хто спрагнений на ніжні малюнки навіть трагічної людської неволі, нехай той почитає Ткачукові новели, і знайде заспокоєння або примирення від життєвого сучасного бруду”.⁴

Джерелом натхнення письменника стало на той час бідне, але мальовниче карпатське село добрими та щирими людьми, серед яких він зростав, мужнів і яких безмірно любив, бо, де б не був, подумки повертався завжди туди, і саме ці люди (їх мова, стосунки, почуття, радість і трагедія) стали героями переважної більшості його творів. Цією „селеписністю” автору іноді докоряли, а іноді – ставили її у заслугу. Ще М. Голубець відзначив, що „Ткачук, той молоденький, початкуючий письменник – це в першу й головну чергу маляр села”.⁵ Також М. Рудницький в часописі „Назустріч” за 15 січня 1936 р. про дебют В. Ткачука написав: „Скромні образки з села, що хапають за серце своєю простотою і наївністю. Соковита народна мова, багато добрих тонів поруч змальованих трагедій”.⁶

Ткачукові новели іноді порівнювали з прозою Г. Хоткевича, М. Черемшини, але, мабуть, найбільше – із прозою В. Стефаніка. Проте такі порівняння А. Горнятко-Шумилович назвала „стефаніківськими рецидивами”, а твори В. Ткачука „віртуозними”,⁷ з чим важко не погодитись.

⁴ Цит. за вид. Синятович, Х.: Життєвий і творчий шлях Василя Ткачука. In: Ткачук, В.: Сині чічки. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013, с. 10.

⁵ Цит. за вид. Синятович, Х.: Життєвий і творчий шлях Василя Ткачука, т. с., с. 10.

⁶ Цит. за вид. Синятович, Х.: Життєвий і творчий шлях Василя Ткачука, т. с., с. 10.

⁷ Горнятко-Шумилович, А.: Буря Василя Ткачука (Про забуту новелу „Загубленого таланту”). In: Studia Ukrainica Posnaniensia, zeszyt VI, 2018, с. 197.

Звичайно, за глибоким психологізмом, екзистенційністю, майстерним лаконізмом, можливо, й мають місце окремі асоціації. Але Ткачукові новели мають власну настроєність, якусь незмірно світлу та м'яку тональність, особливу недомовленість. Досконало володіючи художнім словом, він легко, невимушено вводить читача у світ життя своїх героїв, що вражає простотою й одночасно глибокою та широкою мудрістю. Згадана дослідниця А. Горнятко-Шумилович наводить кілька цитат із таких відгуків-порівнянь. Один із рецензентів ще 1936 р. зазначив, що у творах В. Ткачука „слідно вплив Стефаніка і Черемшини. Але чисто зовнішній, бо цілим настроєм, цілою тонацією душі Ткачук безмежно далекий від тих авторів. У Стефаніка – понурий трагізм, не раз тривожний, хвилюючий виклик. У Черемшини навіть з його «чічками», «легінчиками» і Парасочками – перед всего одчайдушний протест, зухвалий глум. У Ткачука все полите лагідно-фіялковим сяйвом, тихим і покірним лементом зломаних істновань”.⁸ У той же час О. Грицай, аналізуючи Ткачукову новелу „Травень”, писав про „прекрасну і нову рису в духовності гуцула, підхоплену Ткачуком”, що стоїть „у протиставленню” „до понурої невблаганності у Стефаніка”.⁹ Звичайно, до стефаніківської відточеності слова, його глибокого трагічного психологізму В. Ткачук ще не дотягнувся (але він був ще такий юний), та й, напевне, не прагнув (хоч, думається, що рівнявся на цього майстра), відточуючи власну тональність творів, зумівши виробити власний стиль. Про особливі, чисто авторські риси новел В. Ткачука у різні часи також писали згадані вище письменники та літературні критики. Зокрема, Х. Федор, на думку А. Горнятко-Шумило, справедливо зазначала: „Ткачук описує трагічні ситуації, як і Стефанік, але його герої завжди вірять у краще майбутнє й не доходять до крайнощів”. На думку дослідниці, він постає „як світлий пророк майбутнього, вірить у добро, живе з надією на краще, його новели більш оптимістичні та життєрадісні”.¹⁰

Можемо говорити про те, що твори аналізованого автора містять так звані „гуцульські тексти”, тобто ту автентичку, що не лише зовнішньо, але й внутрішньо єднала ці новели з Гуцульщиною та її жителями, а відповідно – з їх культурою, мовою, турботами й почуваннями. І це зрозуміло, адже В. Ткачук був ‘одним із них’, зростав серед них, проблеми цих людей були і його власними проблемами. Тому письменник легко й природно використовує у своїх новелах образи-символи, які одвічно у житті горян мали особливе значення й відігравали особливу роль. (“Символ – це предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища [...] й має філософську смислову наповненість”).¹¹

Таким образом-символом, який є архетипним для українців і загалом для слов'ян виступає у новелах В. Ткачука образ землі. Звернення до нього можна віднайти у творах багатьох письменників (Панас Мирний „Хіба ревуть воли, як ясла повні?”, Ольга Кобилянська „Земля”, Василь Стефанік „Камінний хрест”, „Новина”, Улас Самчук „Марія”, Олександр Довженко „Земля” та ін.). Тут варто коротко з'ясувати, як взаємодіють між собою поняття „образ”, „символ” та „архетип”, утворюючи таке поєднання, як „архетипний образ”.

Семантика архетипного образу тісно взаємодіє із семантикою символу, подекуди частково наповнюючись його змістом, проте не повністю з ним зливаючись, оскільки перша із названих двох констант є більш давньою наскрізною. К. Юнг ці поняття також чітко диференціював, наголошуючи, що символом є „термін, назва або навіть образ, що володіє окрім свого загальноживаного ще й особливим додатковим значенням, яке несе щось невиразне (не зовсім усвідомлене. – Ж. Я.), невідоме”.¹² Оскільки в цьому визначенні семантично перетинаються

⁸ Горнятко-Шумилович, А.: На терезах долі (Мотиви й образи смерті в новелістиці В. Ткачука). In: *Slavica Wratislaviensia*, CLXVIII, 2019, с. 124.

⁹ Цит. за вид. Горнятко-Шумилович, А.: На терезах долі (Мотиви й образи смерті в новелістиці В. Ткачука). In: *Slavica Wratislaviensia*, CLXVIII, 2019, с. 124.

¹⁰ Цит. за вид. Горнятко-Шумилович, А.: На терезах долі (Мотиви й образи смерті в новелістиці В. Ткачука). т. с., с. 124.

¹¹ Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ: Академія, 2007, с. 621-622.

¹² Юнг, К.: *Человек и его символы*. Москва: Университетская книга, 1997, с. 15.

категорії архетипного образу та образу-символу, то вчений далі уточнив, що „символічним є таке слово чи образ, значення якого виходить за рамки прямого і не піддається точному визначенню чи поясненню”.¹³ За визначенням С. Кримського, символ постає „не просто алегоричним іншовазором” чи „різновидом метафори”, „горизонтальним порівнянням мовних чи предметних одиниць”. У його трактуванні символ – це „знак з безконечним смислом, бо він є вкоріненим у безмежному семантичному полі культури”.¹⁴ Спираючись на думку С. Аверинцева, вчений писав про те, що символ має „подвійний вимір”: „це – чи образ у функції знаку, чи знак у функції образу”.¹⁵ Взаємодіючи зі знаком, символ дає можливість чуттєво-наочного пізнання образу, при цьому „символ нібито впливає з бездонних глибин семантичного поля культури в наш предметний світ, маніфестує багатоманіття смислового потенціалу життя”.¹⁶

Поняття „архетипний образ” в літературній галузі співвіднесено із поняттям „художній образ”, що виступає як „особлива форма художнього структурування дійсності, який притаманна яскрава предметна чуттєвість. Образ може бути як цілісним художнім феноменом (наприклад, образ України, образ Матері, різні «вічні» образи), так і його складником”.¹⁷ Такий художній образ стає ніби ‘прозорим’, втілюючи за матеріальною оболонкою часто нематеріальні смисли і семантику, що нерідко сягають глибин міфологічної та фольклорної свідомості й у різних формах художнього мислення трансформуються в сучасність.

Зважаючи на ці визначення, можемо стверджувати, що образ землі у новелах В. Ткачука є таким наскрізним художнім образом з архетипними ознаками та символічним наповненням. Загалом цей образ у своїх конотаціях апелює до двох значень: 1) це образ поля, власного наділу (дає достаток для родинного стола, а отже, і саме життя), що може розглядатися як складник універсальної архетипної тріади, основних топосів буття людини „Дім – Поле – Храм”,¹⁸ запропонованих С. Кримським для аналізу реалій української культури; 2) це образ рідної землі, малої батьківщини (рідне село, місто) та великої (Україна взагалі). Останнє значення, на думку С. Кримського, „має неперекладний, ідіоматичний смисл”, а тому „рідна земля – не тільки ґрунт, а й рідний соціум, асоційований з національною державністю”.¹⁹

М. Нестелєєв у своїх дослідженнях убачає в землі ще й символічне поєднання амбівалентних жіночих образів матері та повії,²⁰ що теж є цікавим, розширює обрії для аналізу та порівнянь. В. Ткачук у своїх творах найширше апелює до першого значення землі як архетипного образу – це поле, ґрунт, а отже – „земля-годувальниця” (у архетипному концепті „Дім – Поле – Храм”). У згаданій же дуальній системі архетипів – це переважно образ „матері”, хоч інколи проглядаються асоціації з коханою жінкою, як у новелі „Весна”: „Степан навернув очі на нивку й приговорював: – Але-ж бо й звик я з тобов, чорнобрива, ек з жінкою, ще якось дужче, – бо годуєш нас, жнемо з тебе. Пани з пенсіїв, жиди з гешефту, а ми з тебе”.²¹ В образі землі тут поєднано семантику матері й жінки.

¹³ Юнг, К.: Человек и его символы, т. с., с. 15.

¹⁴ Кримський, С.: Софійні символи буття. In: Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008, с. 21.

¹⁵ Кримський, С.: Софійні символи буття, т. с., с. 21.

¹⁶ Кримський, С.: Софійні символи буття, т. с., с. 22.

¹⁷ Семенюк, Г.: Літературна майстерність письменника. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012, с. 66.

¹⁸ Кримський, С.: Архетипи української культури. In: Кримський, С.: Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008, с. 301-319; Кримський, С.: Архетипи української ментальності. In: Кримський, С.: Проблеми теорії ментальності. Київ: Наукова думка, 2006, с. 273-301; Кримський, С.: Дім — Поле — Храм. In: Кримський, С.: Про софійність, правду, смисли людського буття. Київ: ІФНАНУ, 2010, с. 426-439.

¹⁹ Кримський, С.: Архетипи української культури. In: Кримський, С.: Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008, с. 312.

²⁰ Нестелєєв, М.: Амбівалентність образу землі в українській літературі (юнгіанська інтерпретація). In: Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія», 2014, № 13, с. 34-36.

²¹ Ткачук, В.: Сині чічки. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013, с. 92.

Схожий мотив простежується й у новелі „Тато й одинак”. У творі йдеться про господаря Антона та його „помірок”, тобто невеликий земельний наділ, до якого він мав особливо трепетне ставлення. Коли прийшла весна, то „ймила за білий ус і повела в леваду каміння збирати, аби лекше оралося”. Він „ішов помірок оглядати, бо стужився, як за жінкою”. Та й звертається він до неї ласкаво, як до коханки: „...Очі, мов пацьорки, всилив у помірок, а волохаті брови, закаблучив, наче серпи. – Ой, ти – ти, кукло! Така-с, як змарнована дівка! Аді, кров’ю заїдена, аді видко, що москаль суди грасував, аді шрапнелі погубив...”²² Та цю сплюндрованість він їй пробачав, бо усі його сподівання, думки, мрії та й загалом життя усієї родини в’ються навколо цього клаптика землі: „Але, я виведу карих, гей яструбів, а загачу плуг, тогда гуляй душе! А як виволочу, увалкую, то колос у пахи вигудить”.²³ Тут процес оранки та засівання землі мислиться як її запліднення.

У цьому ж оповіданні із зазначеною семантикою поєднується й інша – „рідна земля”. Коли його син-одинак Василь, попросивши у матері вишивану сорочку, твердо вирішив іти на війну, спочатку Антін відмовляє його: „ – Держися, небоже, землі, бо золотих перстенів на руках не маєш”.²⁴ Та відповідь сина („ – Тату! Я ж іду за ню битись!”) перевернула йому душу, бо він згадав свого батька „зі свічкою в руках”, котрий заповідав йому: „ – Антоне, зубами держи землю!”²⁵ Тому син із батьком разом пішли на війну захищати свій „помірок”, село, батьківщину. Мотив захисту землі надibuємо і в новелі „Плуг заскреготав”. За сюжетом, син під час весняної оранки виорав на полі череп батька. Він боронив цю землю до останнього подиху.²⁶

В описі подій, пов’язаних із землею, та й загалом у своїх новелах письменник використовує багато діалектизмів, живу народну мову карпатського краю, що надає його творам не-підкупної щирості, безпосередності, почуття. Він уміє ‘вхопити’ оту народну тональність, майстерно огранити й увиразнити її так, що за скупими словами повною мірою оголюється душа, звучать почуття.

Для гуцулів шматок відвойованої у гір виробленої землі насправді був сенсом життя, бо він годував родину. Його втрата завжди означала голод, а то й смерть. Тому архетипний образ землі у новелах письменника змальовано в основному „як оброблене селянське поле, що освячене працею та хліборобськими обрядами”,²⁷ а ще – як антропоморфна жива істота, в якій шукають розради у найтяжчі хвилини життя. Так, у новелі В. Ткачука „Невістка” молода жінка Стефаниха важко переносить розлуку з чоловіком, якого арештували за те, що „голову до книжок має”. Вона шукає розради в роботі на землі, до якої звертається, розкриваючи їй свою душу: „ – Земличко, ти куклочко, чи ти станеш коли чолом проти нелюдства, бійси Бога! Ци ти така, як помір, що всеке: зле й добре на собі стримує?.. Заговори до мене; бо ні дедик, ні ньька мене не побілит’...”²⁸ У цих словах проступає всеоб’ємна екзистенція туги, смутку. Так само з благоговінням до неї звертається Степан із новели „Весна”: „ – Зродилас пшеничку, бо-м тебе не прогнівив, не позбиткував; вигноїв, виорав і старанно виволочив...”²⁹ „Пшеничка”, „хліб”, „хлібець” – це те найнеобхідніше, що „зроджує” земля, виступаючи таким чином символом достатку, як у новелі „Родимий”, що сприймається як автобіографічний образок. У ній постає Марчукове поле, де жито рівне, „як долоня”. Там мати оповідача „з розіцпканими грудьми

²² Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 43.

²³ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 43.

²⁴ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 44.

²⁵ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 44.

²⁶ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 110-112.

²⁷ Кримський, С.: Дім – Поле – Храм. In: Кримський, С.: Про софійність, правду, смисли людського буття: Київ: ІФНАНУ, 2010, с. 426-439.

²⁸ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 23-24.

²⁹ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 91.

й голим плечем, бо нужда вирвала жменю сорочки” жала жито „за снопи”.³⁰ Образ матері, що жне на чужому „панцкому” полі за „дванайцетий” сніп, аби прогудувати дитей, зображено також у невеликій оповідці „Жниво”.³¹

В новелі „У світі” головний герой Грицько, який продав жиду Шиману хату за борги, вирішив виїхати за кордон чи у місто. Але „як Шиман показав Грицькові папір, що хата вже його, то він пішов полями й землиці всі скарги й болі оповісти...”.³² Тільки земля, як мати, могла зрозуміти його біль і страждання. Набравшись рішучості, виїхав із села, піднявся до хреста на горбу, а далі поїхати не зміг. Повернув назад, хоч і знав, що нічого й ніхто його тут не чекає. Не зміг залишити рідної землі, яка тут має значення не тільки ґрунту, а батьківщини загалом.

В. Ткачук має чуття хлібороба і чуття слова. Це дає йому можливість передати те, що відчуває селянин, коли весною прокладає на полі першу борозну, про що він пише в оповіданні „Плуг заскреготав”: „Орали в розгін. Першу скибу перевернули й земля дихнула на нас: суятилась по обличчю – гріла та глдила, та пестила... Я чув її пестоші, так, як чує дитина батьківську руку на своїйому обличчю...”.³³ „Плуг кроїв землю, як кроїть мужик хліб на букати...”³⁴ – так могла написати тільки людина, яка сама відчувала і любила землю.

Найбільш психологічно наснаженими новелами В. Ткачука, у яких відображена прив’язаність ґуцулів до своєї землі-поля, наділу є такі, як „Аби не дати”, „Травень”, „Діточе віно”, „Мати-земля”, „Останні гони”, „Золоті дзвінки” та деякі інші.

У новелі „Аби не дати” письменник показує, як земля може стати мірилом людських стосунків: за неї сварилися (особливо за порушення меж) і мирилися, коли виникала загроза її втратити. У творі класичний новелістичний початок: „На село крилатою птахою злетіла новина”, яка „мужикам стала клином у голові”. Новина полягала в тому, що громадська земля, („Мочара”), „що то верби, ніби взявшись за руки, оббігали її, танцювали аркана – та землиця має йти в чужі руки”.³⁵ Селяни вирішують боронити це поле. Згуртовані єдиною думкою, пліч-о-пліч ставали не лише односельчани-друзі, родичі, але й недруги: „Вівторок... За Петром Олексиним повернув «тяжкий ворог» Михайло Сук. – Петре, мали ми між собою гнів, най він щезне. Тягали один одного за гриви, лупились по морді – забудьмо то все. Гайда на Мочару! – Михайле, соколику! Не добро змусило нас ворогувати. Вибачай та й дякую, що ти повернув. І міцно-туго обійнялись. [...] – Аякже тота земличка і сварку вчинить, і злагоду зробить. Та наша землиця...”³⁶

Відносини між подружжям також можуть вимірюватися землею. Такий мотив звучить у новелі В. Ткачука „Діточа земля”. У голодний час голова родини Марко, не витримавши дитячих сліз, вирішив продати землю та, взявши за неї завдаток, накупив дітям їжі. Марко дуже карався тим, що довелося продавати землю Лесю Голубці. Коли він ішов з їжею попри свою ниву, „мов сліпа шкапа”, то не втримався, став на коліна, „наче вбита острева” і „говорив прощу”: „– Озме тебе до обріхтунку Лесьо Голубка. Вже й могорич запили-м. Завдаток прибів і бувай здорова, я поїду до Пацикова. Хе-хе-хе!.. Лесьови меш статкувати, бо віграсує кіньми, вітовче валками, тай вігноїт’ – ему покоришся! Ой, покоришся!.. [...] Нивко! Зозулько! Не думай, що я маркітант або марнотратник, бо непотрафилабис. Діти голову довбут’ – їсти та їсти!..”³⁷ Цей монолог-звернення до землі, написаний автором сильно, хоч і скупими мужицькими словами, зачіпає за душу, не залишаючи жодного простору байдужості.

³⁰ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 91.

³¹ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 86.

³² Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 182.

³³ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 110.

³⁴ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 111.

³⁵ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 124.

³⁶ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 125.

³⁷ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 102.

Жінка голосила за полем, як за померлим, готуючись із дітьми боронити свою нивку, нарикала на чоловіка: „За землицу голови леже, а ти пускаєш, ек піре з рук?..”³⁸ Параска, показуючи на Марка, говорила дітям: „ – Діти, не говоріть до него. То ваш воріг каменний, лютий, то кальвін! Хрестітси – він гірший того, що в бзині! А підростете, пльойте на него! Обминайте, ек варіята!..”³⁹ Коли ж чоловік сказав, щоб ішли додому, бо він відніс назад завдаток, і земля зосталася їхня, то в родині знову ‘воцарився’ лад і спокій, Параска називала чоловіка „Марчіком солоденьким, чоловічком пишним”.⁴⁰ Жінка-мати тут виявилася сильніша за чоловіка, здатною витримати дитячі сльози і боротися за землю. Тому сельчани поза її спиною перешіптувалися, що їй лиш „штанів і капелюха бракує” й „топірця в руки”. І дітей вона учила любові до землі: „ – Діти солодкі! Землицу тра’ сокотити, аби не збутися, ек жид ермурки. Тра’ і держетиси, бо чого іншого ймемоси?..”⁴¹ Пряму аналогію тут можна помітити із оповіданням В. Ткачука „Дитяче віно”, в якому йдеться про те, як вдова Марчиха, аби оборонити свою землю, розсадила по межі своїх голодних худих дітей (“у хлопчиків голі коліна, в дівчинки крізь драчу сорочину світилося худеньке тільце, а на довгобразім личку кістки й носик загострився”),⁴² а сама жінка „лягла впоперек, перед кіньми. – А тепер, як не боїшся Бога, переїдь кіньми та пошматуй – мені все одно. Муку, а не життя мала”.⁴³

Подібний мотив, але ще більш трагічно, глибше розвинув автор у новелі „Травень”. Петро голодом та нестатками доведений до відчаю, тому „продає Федорові помірчик, – негаразди приневолити: дитячі лементи, жіноча лайка справляли концерт у його голові”.⁴⁴ Сильний жаль обіймає душу чоловіка, ніби він втрачає щось найцінніше, найдорожче: „ – То вже не по волі, то вже голод каже. Оттак, якби я свою душу продавав, якби я букату серця комусь рвав”,⁴⁵ „ – ...Здаси ми’, що осиротаю, й мороз тілом іде, ек лиш згадаю, що в мене не буде комірчика”.⁴⁶ Втрата „комірчика” тут мислиться як втрата сенсу життя. Тому коли Петро брав із Федорових рук гроші, то його „поморщенням обличчям бігли з очей і капали на помірчик сльози”,⁴⁷ що для чоловіка було майже неприпустимо. Селянин говорив те, у що не вірив сам, говорив одне, а відчував зовсім протилежне, боліла душа за здійснене: „ – Значит’, я від сьогодні діла до него не маю, отак подивитиси тільки можу, ек на чужу жінку, й фертиг”; „ – Гірко мені, то-то прикро, але, ек глипну на царини та левади, бігме, за серце ловит””.⁴⁸

Коли настала пора оранки, Петро не зміг витримати того, що не має більше землі, а відтак не може називатися господарем. Він пішов до Федора, який орав та засівав його „комірчик” і, мало не падаючи йому в ноги, благав: „Не хочу від тебе дурнички, не хочу ні їди, ні грошей, але позволь мені, любчіку мій, помірчик у тебе відобрати... Буду тобі служити кілька хочеш років, буду в тебе наймитом, лиш аби він вернувся мені, аби я таки вмирав ек господар, аби було, що кому відповідати... Аби було...”.⁴⁹ Згода Федора заспокоїла Петрове серце.

Суцільним згустком болю, почуття й відчуття виглядає у цій тематикі невеликий сторінковий образок В. Ткачука „Мати-Земля”. В єдиної героїні твору Грицихи була тільки „одна чвертинка” землі, але й її „за довги заліцитували”.⁵⁰ Коли жінці заборонили обробляти той шматок рідної їй землі, з якою, здається зрослася, то ходила вона селом, „як заголомшена”.

³⁸ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 103.

³⁹ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 104.

⁴⁰ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 104.

⁴¹ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 104.

⁴² Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 139.

⁴³ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 140.

⁴⁴ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 49.

⁴⁵ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 49.

⁴⁶ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 49.

⁴⁷ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 50.

⁴⁸ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 50.

⁴⁹ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 52-53.

⁵⁰ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 90.

Вона приходиться до тієї нивки зі своєю малолітньою донькою, сідає на межі та розмовляє з нею, „аж нивки здригаються, птахи полохаються від Грицишиної скарги: – Цілувала й любила тебе, Мамо-Земlichко... Ти пасочкою для мене була. Ти нас кормила... А тебе узяли в білі руки. Душу мені взяли. Кого я в смутку зараджусь? До кого засміюсь? Воліла я давно на лавиці лежати, ніж цього діждатись!.. Думала, земlichко, що тобою Калинку повиную...”⁵¹ І нива ніби відчуває безмірний смуток жінки, коли вона „упала, цілує її, росить слізьми”, „Мати-Земля з жалю затрясла тілом, аж збіжечко здриглося”⁵².

Тут дуже доречними видаються слова І. Франка, який часто звертався у своїх творах і дослідженнях до селянської тематики. У статті „Влада землі в сучасному романі” він писав про значущість землі для хлібороба: „Позбуття частини землі, що досі була в його володінні, для землероба однаково боляче, як втрата частини власного тіла”⁵³.

Земля як сутність життя та смерті постає у новелі В. Ткачука „Останні гони”. Текст дуже емоційний, сповнений глибоких переживань. Помірає Федір, селянин з діда-прадіда, господар. В останні дні він дуже страждає, а коли відчув, що помирає, то попросив завести його на своє поле, хотів і відійти з життя там, де працював, на своєму наділі, на землі : „Синові й жінці сказав: – Беріть мене попід пахи й ведіть на землю, де небо, гей керниця висить над нею, де колоси рости мають, що я їх видіти не буду, – там сконати хочу”⁵⁴. Останні слова Федора були звернені до сина, якому заповідав землю та наказував пильнувати меж, „аби не шарпали”. А тоді чоловік „замикає очі й сухі вуста тулив до розпареної землиці”⁵⁵; „потім груди потахли, очі на віки зліпились, а вуста із землею зрослись в одну чорну груду”⁵⁶.

Читаючи такі проникливі, щемкі, психологічно напружені тексти, розумієш, чому у деякі критики порівнювали їх із новелами В. Стефаніка. На думку відразу спадають його твори „Новина”, „Камінний хрест” та ін. Не менш доречними також тут видаються слова із роману П. Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні?”: „Селянин без поля – старець без рук і без ніг. Поле його годувє, поле його втішає, на полі він виростає, на полі часом і вмирає... Поле – що воздух: нічим би дихати, якби зостався без його!”⁵⁷

Можна говорити про те, що культ землі та потяг до трудової діяльності на ній закладені в українців на генетичному рівні. Саме через відношення до землі представники нашого етносу стверджують безперервність буття, ідентифікують себе як представники нації. Земля – це найцінніше, що раніше батько міг передати своїм дітям. На думку В. Липинського, „земля, як етнічне підгрунття, має особливу енергетику, що впливає на долю та індивідуальність народу”⁵⁸. Тут доцільно згадати про „антеїзм” як принцип зв’язку із землею, що виявляє вкоріненість у буття, у рідний ґрунт. Етноментальний «антеїзм», як вважає В. Личковах, „зароджується в хліборобському характері праці праукраїнців, у селянському способі їх традиційного життя”⁵⁹. Українець не мислить себе поза землею як економічним простором; обробляючи та культивуючи її, він стверджує таким чином своє фізичне буття.

Новела В. Ткачука „Золоті дзвінки” звучить більш оптимістично, хоч і дуже напружено, має міфологічне підгрунття, мотивно десь перегукується із „Тінями забутих предків” М. Коцюбин-

⁵¹ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 90.

⁵² Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 90.

⁵³ Франко, І.: Влада землі в сучасному романі. In: Франко, І.: Зібрання творів у 50 томах. Т. 28. Київ: Наукова думка, 1980, с. 184.

⁵⁴ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 105.

⁵⁵ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 105.

⁵⁶ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с, с. 106.

⁵⁷ Мирний, Панас: Хіба ревуть воли, як ясла повні? In: Мирний, Панас: Твори в двох томах. Т. 1. Київ: Дніпро, 1985, с. 330.

⁵⁸ Липинський, В.: Націоналізм, патріотизм і шовінізм. In: Сучасність, 1992, № 6, с. 75.

⁵⁹ Личковах, В.: Сакральні горизонти української культури. Архетипи – хронотопи – сигнатури. In: Художня культура. Актуальні проблеми: наук. вісник. Київ: ХІМДЖЕСТ, 2010, № 7, с. 191.

ського. У тексті йдеться про те, що Степан вибіг проти бурі боронити свої колоски, свою хлібну ниву. Як мольфар, він усім єством протистояв стихії. У цей час його односельці зібралися коло церкви, дзвонили у дзвони, творили спільну молитву. Дві сили, дві молитви – надривна Степанова, що ожила в ньому, як пам'ять і сила предків, і християнська – злилися воедино і відвернули бурю над хлібними полями із майже стиглим колосом, бо кожен робив те щиро, піддавшись душевним переживанням.

Психологічна напруга, сила думки Степана на ниві були сильнішими за бурю: „ – Боже, коби тучі не було... Бо, як злучить колос, як поломить стебло, то зіб'є моє серце на винне яблуко, тай волно мені відбере, тай смуток до мене прижене”.⁶⁰ Герой перебуває у стані межової екзистенції, захищаючи свій наділ та колоски, підставляючи під вітер своє немічне тіло і сильний дух, могутні бажання й думку, готовий прийняти за це страждання, гідні Христа: „ – Гати, несамовита буре, мене в дриглаві груди, гати дужими кулаками!.. Оббивай, тучо, моє тіло, та рани, та під кожним реберцем роби дірку, аби кровця мені дзімила, як тому, що Його жиди замучили...”⁶¹ Він говорить із колосками, як із живими: „Не пхайтеся до мене, небожата, не шукайте в мене сховку, бо я вас усіх не заберу до пазухи... Звів руки над ними. – Тай не бійтеся, що покину вас. Бо не бурі, ні тучі кохав я вас, аби в самому цвіту життя вам відбирала”.⁶² Не зламався чоловік навіть тоді, коли вітер збив його з ніг, „буря потрутила його з межі й він поточився на землю й приліг до неї, як мокрий платок, тоді лють старого брала. – Я тобі, буре, навмисне не вступлюся, абись повимикала увесь мій сивий чупер з голови, тай розвісила по деревах, абись і сорочку з мене здерла й пірвала на шкребітки, та на води розкинула, таки не вступлюся. Я ж гірко дозираю та дбав про колоски, тай коло коней бігав, гей молодик. Ті корінці, що пшениця має, то мої жили. Я ж своїми грудьми плекав, аби росли та буйніли. Обіймав землю”.⁶³ Людина вистояла проти стихії й принесла радість у дім. Господарю „назустріч вибігла жінка. Тай обняла, як давно. Бо колос дзвонить, пшениця гаморить; танцює, а перепелиці приспівують...”⁶⁴ Обнадійлива кінцівка твору в скупих словах та зображених діях героїв передає цілу гаму світлих почуттів: радість, умиротворення, спокій, злагоду, надію.

Отже, усвідомлюючи за вченням К. Юнга архетип як „колективне несвідоме”, можемо говорити, що в семантичному полі культури конкретного етносу воно з часом стає „колективним усвідомленим”, набираючи національних рис. У цьому й полягає глибинний смисловий зв'язок між традицією та архетипом. Відтак, слушною є думка М. Севериної про те, що „у процесі своєї еволюції архетипи перетворюються із загальнолюдських категорій на категорії національні. Така трансформація відбувається завдяки безкінечному процесу смислоутворення, а також передачі й трансляції смислів у вигляді культурних традицій”.⁶⁵ Саме такі трансформації в процесі художнього осмислення відбулися з архетипом землі, який втілювався в художньому образі конкретних літературних творів, зокрема, й у новелах В. Ткачука.

Звичайно, це не всі твори письменника зі збірки „Сині чічки”, в яких виразно постає архетипний образ землі. Варто було б проаналізувати ще новели „Нещасні”, „Прибаг”, „Юркова весна”, „Акації пахнуть”, „Віддай ниву!”, „Чорні хліби”, „Черешні” та інші, що через обсяг статті маємо за дослідницьку перспективу.

Насамкінець варто зазначити, що ім'я В. Ткачука заслуговує на те, аби вповні бути повернутим українському читачеві й стояти в ряду таких відомих наших новелістів і загалом творців малої прози ХХ ст., як М. Черемшина, Г. Хоткевич, Г. Косинка, М. Коцюбинський, В. Стефа-

⁶⁰ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 190.

⁶¹ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 190.

⁶² Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 191.

⁶³ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 191.

⁶⁴ Ткачук, В.: Сині чічки, т. с., с. 193.

⁶⁵ Северинова, М.: Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі [Електронний ресурс]. In: Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 2013, № 2, с. 124–128. Режим доступу: nbuv.gov.ua/j-pdf/vdakkkm_2013_2_33.pdf

ник, Г. Тютюнник та ін. У перспективі його твори могли б бути перекладені й на інші мови, хоч через місцеве звучання їх переклад – справа непроста.

Можемо з упевненістю говорити про те, що архетипний образ землі у новелах В. Ткачука проступає дуже чітко. Із цим художнім образом пов'язані найкращі надії та сподівання гуцулів, оскільки саме вони є героями творів письменника, він є наскрізним у його новелах, бо не можна писати про життя селян і не писати про землю, адже Поле поруч із Домом та Храмом є основним топосом буття людини. У смислових координатах західноукраїнської літератури першої половини ХХ ст. за значимістю відображення у художніх творах архетипного образу землі ім'я В. Ткачука вписане дуже посуточно і мислиться як рівноправне із такими класиками нашої прози цього періоду, як В. Стефаник, Г. Хоткевич, М. Черемшина і навіть О. Кобилянська із її осяжною «Землею». Письменнику дуже правдиво вдається передавати екзистенцію «святівідношення» до землі у всіх її душених та духовних формах і виявах. І робить він це дуже бережно, по-селянськи небагатослівно і глибоко.

Залишившись назавжди молодим письменником (не будемо нараз шукати недоліків у його творах, вони були й у більш досвідчених авторів) цей новеліст по-селянськи небагатослівно, але дуже містко передає думки та відображає емоції своїх героїв. За їх за grubілим видом криються глибокі почуття, ніжна душа, а більше в описаний письменником час – нестерпний біль. Деяким творам властива істинно новелістична недовомвленість, незавершеність сюжету, залишена для розмислу читача. Це ще більше інтригує та викликає цікавість. У його коротких оповіданнях панує атмосфера довірливості, простої оповіді.